وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

دانشکده روان‌شناسی

رشته روان‌شناسی اسلامی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد

مدل مفهومی رشد متعالی بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما

حجت‌الاسلام دکتر حمید رفیعی‌هنر

استاد مشاور

حجت الاسلام دکتر محمدرضا جهانگیرزاده

دانش‌پژوه

محمد دهقانی شورکی

اردیبهشت ۱۴۰۴

بسم الله الرحمن الرحیم

بسمه تعالی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

صورت جلسه دفاع پایان نامه

با تاییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه)

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد جناب آقای **محمد دهقانی شورکی** رشته: **روانشناسی اسلامی (روانشناسی مثبت گرا)**

تحت عنوان: **مدل مفهومی رشد متعالی بر اساس منابع اسلامی**

با حضور استاد راهنما، استاد مشاور و هیات داوران در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت در تاریخ ۱۴۰۲/۲/۲۷ برگزار گردید پایان نامه ایشان

با کسب نمره به عدد: ۱۹٫۵ به حروف نوزده و نیم با درجه عالی پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت‌الاسلام جناب آقای دکتر محمدرضا احمدی	دانشیار	
استاد راهنما: حجت‌الاسلام جناب آقای دکتر حمید رفیعی هنر	استادیار	
استاد داور: حجت‌الاسلام جناب آقای دکتر محمدرضا احمدی	دانشیار	
استاد مشاور: حجت‌الاسلام جناب آقای دکتر محمدرضا جهانگیرزاده	استادیار	
نماینده تحصیلات تکمیلی: جناب آقای سیدمهدی موسوی	ارشد	

معاون آموزشی موسسه
هادی ارشاد حسینی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

بسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان‌نامه

اینجانب محمد دهقانی شورکی فرزند علی متولد ۱۳۷۲/۰۶/۰۵ شماره شناسنامه ۴۴۸۰۰۶۳۲۷۷ صادره از میبد به شماره دانش‌پژوهی ۴۰۰۲۱۴۰۰۵ رشته روان‌شناسی اسلامی مثبت‌گرا متعهد می‌شوم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این زمینه از آنها استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان‌نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم‌سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادرشده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش‌پژوه

امضاء

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه

چاپ و انتشار پایان‌نامه‌های تحصیلی دانش‌پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیانگر بخشی از فعالیت‌های علمی پژوهشی مؤسسه است.

اینجانب محمد دهقانی شورکی دانش‌پژوه رشته روان‌شناسی اسلامی مثبت‌گرا مقطع کارشناسی ارشد، متعهد می‌گردم موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ام با موضوع:

مدل مفهومی رشد متعالی بر اساس منابع اسلامی

رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده اینجانب خواهد بود:

۱. در صورت اقدام به چاپ پایان‌نامه، مراتب را قبلاً به‌صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان‌نامه به‌صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.

۲. در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان‌نامه به‌صورت کتاب توسط دانش‌پژوه، در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:

«کتاب حاضر حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته روان‌شناسی اسلامی مثبت‌گرا است که در سال ۱۴۰۴ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی آقای دکتر حمید رفیعی‌هنر از آن دفاع شده است».

۳. به‌منظور غنی‌سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه، یک نسخه از آن به کتابخانه و یک نسخه نیز جهت بهره‌برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش‌پژوه

امضاء

تقدیم به

وجود مبارک حضرت حجه بن الحسن العسکری

عج الله تعالی فرجه الشریف و عرض می‌کنیم:

«یَا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَیْنَا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِي الْمُتَصَدِّقِینَ».

سپاسگزاری

از همه‌ی کسانی که تسهیل‌گر حضور طلاب و روحانیون در عرصه‌ی تحصیل علوم انسانی بودند چه آن‌ها که هنوز متنعم به درک محضر پرفیض‌شان بوده و چه آن‌ها که دارفانی را وداع گفته‌اند خصوصا مرحوم آیت‌الله حاج شیخ محمد تقی مصباح یزدی اعلی الله مقامه الشریف.

همچنین از اساتید محترم راهنما و مشاور همچنین داور محترم رساله که بنده را در این مسیر یاری نموده و همواره با ارشاد و راهنمایی‌های خود موجبات کیفیت‌بخشی هرچه بهتر به این نوشته را فراهم آوردند.

در پایان نیز از زحمات و همراهی همسر و فرزندانم که یقینا بدون همدلی، تشویق و صبوری ایشان طی این مسیر برای من میسر نبود، از صمیم جان تشکر می‌کنم.

چکیده

این پژوهش با هدف تدوین مدل مفهومی رشد متعالی بر اساس منابع اسلامی و بررسی روایی آن با روش کمی- کیفی و بهره‌گیری از معناشناسی دینی، روش اجتهادی (پاد) و روش دلفی انجام شد. در مرحله نخست، با تشکیل حوزه معنایی رشد متعالی و بررسی واژگان مرتبط در روان‌شناسی و متون اسلامی، ۶۳ مفهوم اولیه شناسایی گردید که پس از اعمال نظر خبرگان و ارزیابی روایی محتوایی (CVI). ۳۳ مفهوم نهایی استخراج شد که از این میزان با توجه فراوانی داده‌های پژوهشی تعداد ۳۲ مفهوم دارای گزاره‌ی مرتبط در منابع اسلامی بودند. داده‌های پژوهش شامل گزاره قرآنی_روایی و سایر ادله‌ی معتبر در روش اجتهادی مانند عقل و سیره عقلا بود که با این روش در سه مرحله تحلیل شدند: ۱) تعیین مولفه‌های مفهومی، ۲) ترسیم مراحل تحقق این بعد تحولی و ۳) طراحی مدل نهایی. یافته‌ها نشان داد رشد متعالی دارای ۷ مؤلفه کلیدی (فرآیندی بودن، پایداری، بساطت، تحولی و دوسویه بودن، کیفی و بی‌نهایت بودن، ارادی و هدفمند بودن، انسانی بودن) و ۴ مرحله اساسی است: باورمندی (ترکیب شناخت و التزام قلبی)، التزام وجودی (نهادینه‌سازی در تمام ساحت‌های وجودی)، ساخت هویت‌های همسو (گذار از فردگرایی به جمع‌گرایی)، قرارگیری در نظام اجتماعی واحد (سازمان‌یابی بر محور امامت). روایی مدل توسط ۱۱ خبره علوم اسلامی و روان‌شناسی با شاخص CVI=0/91 تأیید شد. مقایسه تطبیقی با نظریه‌های روان‌شناختی نشان داد این مدل علیرغم اشتراکات با مفاهیمی مانند رشد معنوی و تعالی، از حیث مبانی الهیاتی، نقش محوری اراده، بی‌نهایت بودن فرآیند، و جهت‌گیری کمال‌گرایانه مطلق تمایزهای بنیادین دارد.

واژگان کلیدی: رشد متعالی، رشد دینی، تحول معنوی، انسان کامل، روان‌شناسی اسلامی، مدل مفهومی، روش اجتهادی.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم..... ۱

۱-۱- بیان مساله..... ۲

۱-۲- اهمیت و ضرورت..... ۷

۱-۳- اهداف پژوهش..... ۸

۱-۴- پرسش‌های پژوهش..... ۸

۱-۴-۱- سؤال اصلی..... ۹

۱-۴-۲- سؤالات فرعی..... ۹

۱-۵- تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم..... ۹

۱-۵-۱- رشد متعالی..... ۹

۱-۵-۲- مدل مفهومی..... ۹

۱-۵-۳- منابع اسلامی..... ۱۰

فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه..... ۱۳

۲-۱- بررسی گستره روانشناختی..... ۱۴

۲-۱-۱- تاریخچه روان‌شناسی رشد..... ۱۴

۲-۲- جایگاه روان‌شناسی رشد در علم روان‌شناسی..... ۱۵

۲-۲-۱- مفهوم «رشد» در روان‌شناسی..... ۱۷

۲-۲-۲- سوالات و مفروضه‌های بنیادین در روان‌شناسی رشد..... ۲۰

۲-۲-۳- نظریه‌های رشد..... ۲۲

۲-۲-۴- ابعاد رشد و بررسی انتقادی آن..... ۲۸

۲-۲-۵- امکان توسعه‌ی ابعاد رشدی در انسان و کشف بعد تحولی جدید..... ۲۹

۲-۲-۶- حوزه‌ی رشد و روان‌شناسی مثبت‌گرا..... ۳۲

۲-۲-۷- رشد اخلاقی..... ۳۵

۲-۲-۸- رشدهای معنوی در روان‌شناسی..... ۳۷

۲-۲-۸-۱- تاریخچه رشد معنوی..... ۳۹

۲-۲-۸-۲- ارتباط رشد معنوی و هوش معنوی..... ۴۱

۲-۳- بررسی گستره اسلامی..... ۴۴
۲-۳-۱- معادل و جایگاه واژه‌ی «رشد» در منابع اسلامی.....۴۵
۲-۳-۲- تحقیقات پیشین با موضوع رشد و رشد متعالی.....۴۶

فصل سوم: روش تحقیق و اجرای پژوهش..... ۴۹
۳-۱- روش تحقیق..... ۵۰
۲-۱-۳- روش معنا شناسی زبانی.....۵۰
۳-۱-۳- روش اجتهادی.....۵۱
۳-۱-۴ -روش دلفی.....۵۲
۲-۳- جامعه آماری..... ۵۴
۳-۲-۱- جامعه متنی پژوهش در تشکیل حوزه معنایی:.....۵۴
۳-۲-۲- جامعه متنی پژوهش در استخراج مؤلفه‌های مفهومی رشد متعالی:.....۵۴
۳-۲-۳- جامعه آماری پژوهش در بررسی روایی محتوایی:.....۵۵
۳-۳- روش نمونه گیری..... ۵۵
۳-۳-۱- تشکیل حوزه معنایی.....۵۵
۳-۳-۲- جمع آوری داده‌ها از منابع اسلامی.....۵۶
۳-۳-۳- بررسی روایی محتوایی.....۵۶
۴-۳- مراحل انجام تحقیق..... ۵۷
۳-۴-۱- مرحله‌ی اول: مفهوم پردازی.....۵۸
۳-۴-۲- مرحله‌ی دوم: صورت بندی و ساخت یابی مدل.....۵۹
۳-۴-۳- مرحله‌ی سوم: اعتبار سنجی مدل.....۶۰
۳-۴-۴- مرحله‌ی چهارم: تبیین و تفسیر نتایج.....۶۰
۵-۳- روش تحلیل داده‌ها..... ۶۰

فصل چهارم: یافته‌های تحقیق..... ۶۳
۴-۱- پاسخ سوال اول..... ۶۴
۴-۱-۱- تشکیل حوزه‌ی معنایی.....۶۵

۴-۱-۱-۱- حوزه‌ی معنایی رشد در روان‌شناسی.....۶۶
۴-۱-۱-۲- حوزه معنایی رشد متعالی در منابع اسلامی.....۷۱
۴-۱-۲ جمع آوری داده‌ها.....۷۵
۴-۱-۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها.....۷۸
۴-۱-۳-۱- مولفه‌های مفهومی رشد متعالی.....۷۸
۴-۱-۳-۱-۱- فرآیندی بودن.....۸۲
۴-۱-۳-۱-۱-۱- دلیل اول: عقل.....۸۲
۴-۱-۳-۱-۱-۲- دلیل دوم: سیره‌ی معصومین علیهم السلام.....۸۳
۴-۱-۳-۱-۱-۳- دلیل سوم: سیره عقلاییه.....۸۴
۴-۱-۳-۱-۱-۴- دلیل چهارم: آیات و روایات.....۸۵
۴-۱-۳-۱-۱-۵- ادله‌ی متعارض.....۸۹
۴-۱-۳-۱-۱-۵-۱- جمع عرفی: تفکیک میان آغاز و تکامل رشد متعالی.....۹۰
۴-۱-۳-۱-۱-۵-۲- فرض تعارض مستقر و راه‌حل اجتهادی.....۹۰
۴-۱-۳-۱-۲- پایداری.....۹۱
۴-۱-۳-۱-۲-۱- دلیل اول: عقل.....۹۱
۴-۱-۳-۱-۲-۲- دلیل دوم: آیات و روایات.....۹۲
۴-۱-۳-۱-۲-۳- ادله‌ی متعارض.....۹۶
۴-۱-۳-۱-۲-۳-۱- جمع عرفی.....۹۷
۴-۱-۳-۱-۳- بساطت.....۱۰۲
۴-۱-۳-۱-۳-۱- دلیل اول: عقل.....۱۰۲
۴-۱-۳-۱-۳-۲- دلیل دوم: آیات و روایات.....۱۰۳
۴-۱-۳-۱-۳-۳- ادله‌ی متعارض.....۱۰۵
۴-۱-۳-۱-۳-۳-۱- طایفه اول.....۱۰۵
۴-۱-۳-۱-۳-۳-۱-۱- بررسی سندی.....۱۰۶
۴-۱-۳-۱-۳-۳-۱-۲- بررسی دلالی.....۱۰۶
۴-۱-۳-۱-۳-۳-۱-۳- جمع عرفی میان دو طایفه از ادله.....۱۰۷
۴-۱-۳-۱-۳-۳-۲- طائفه‌ی دوم.....۱۰۸
۴-۱-۳-۱-۴- تحولی و دوسویه بودن؛ حرکت به سمت کمال یا نقصان.....۱۱۰

۴-۱-۳-۱-۳-۵- کیفی و بی‌نهایت بودن ۱۱۳
۴-۱-۳-۱-۵-۱- دلیل: آیات و روایات ۱۱۴
۴-۱-۳-۱-۵-۱-۱- اشکال ۱۱۵
۴-۱-۳-۱-۵-۲- ادله‌ی معارض ۱۱۵
۴-۱-۳-۱-۵-۲-۱- طائفه‌ی‌نخست:ادله‌ی‌دال‌برتفاوت سعه‌ی وجودی افراد.. ۱۱۶
۴-۱-۳-۱-۵-۲-۲- طایفه‌ی دوم: ادله‌ی دال بر توقف رشد پس از مرگ..... ۱۱۷
۴-۱-۳-۱-۵-۲-۳- طایفه‌ی سوم: ادله‌ی طینت ۱۱۸
۴-۱-۳-۱-۵-۲-۴- جمع‌بندی ۱۱۹
۴-۱-۳-۱-۵-۲-۵- اشکال؛ مفهوم «انسان کامل» و تعارض آن با نامحدود بودن رشد متعالی ۱۲۰
۴-۱-۳-۱-۵-۲-۵-۱- پاسخ اشکال ۱۲۱
۴-۱-۳-۱-۶- ارادی و هدفمند بودن ۱۲۲
۴-۱-۳-۱-۶-۱- دلیل اول: عقل ۱۲۳
۴-۱-۳-۱-۶-۲- دلیل دوم: آیات و روایت ۱۲۵
۴-۱-۳-۱-۷- رشد متعالی، تحولی انسانی ۱۲۶
۴-۱-۳-۱-۷-۱- دلیل: اطلاق ادله ۱۲۷
۴-۱-۳-۱-۷-۲-۱- پاسخ ۱۲۹
۴-۱-۳-۱-۷-۲- اشکال دوم: تقیید ادله‌ی مطلق به ادله‌ی مقید ۱۳۰
۴-۱-۳-۱-۷-۲-۱- پاسخ ۱۳۱
۴-۱-۳-۲- مراحل رشد متعالی ۱۳۳
۴-۱-۳-۲-۱- مرحله‌ی نخست، باورمندی ۱۳۴
۴-۱-۳-۲-۱-۱- دلیل: آیات و روایات ۱۳۴
۴-۱-۳-۲-۱-۱-۱- ریز مولفه‌های شناختی باورمندی براساس منابع‌اسلامی . ۱۳۵
۴-۱-۳-۲-۱-۱-۱-۱- تزکیه ۱۳۵
۴-۱-۳-۲-۱-۱-۱-۲- تعلم ۱۳۶
۴-۱-۳-۲-۱-۱-۱-۳- تذکر ۱۳۶
۴-۱-۳-۲-۱-۱-۱-۴- تدبر ۱۳۷
۴-۱-۳-۲-۱-۱-۱-۵- تفکر ۱۳۷